

Hejč, Ladislav

K sémantické konfrontaci předložek na a na

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1969, vol. 18, iss. A17, pp. [141]-145

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101057>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MATERIÁLY

LADISLAV HEJČ

K SÉMANTICKÉ KONFRONTACI PŘEDLOŽEK *na* a *na*¹

1. Předložky *na* a *na* patří k nejfrekventovanějším a sémanticky nejbohatším předložkám obou jazyků. Spojují se jednak s akusativem jména (v určeních pohybových), jednak s lokálem jména (v určeních klidových). Základním významem obou předložek je místní význam „nahoru, na povrch — nahoře, na povrchu“, z něhož jsou pak odvozeny významy ostatní. Přehled těchto významů i číselné a procentuální zastoupení obou předložkových pádů v nich podává následující tabulka.²

Význam	Předložka <i>na</i> počet %		Předložka <i>na</i> počet %	
1. místní	2529	50,5 %	935	46,7 %
2. časový	201	4,0 %	120	6,0 %
3. způsobový	198	4,0 %	80	4,0 %
4. měrový	54	1,1 %	48	2,4 %
5. účinku a následku	68	1,3 %	22	1,1 %
6. zřetelový	163	3,2 %	56	2,8 %
7. prostředku a nástroje	71	1,5 %	70	3,5 %
8. příčiny a důvodu	28	0,5 %	15	0,7 %
9. účelový	421	8,5 %	210	10,5 %
10. předmětový	1267	25,3 %	444	22,2 %
	5000	99,9 %	2000	99,9 %

2. Konfrontace jednotlivých významů obou předložkových pádů ukazuje, že v jejich užití jsou jak shody, tak i rozdíly. Nejvyšší procento shod je především ve významech místních, dále pak časových, účelových, prostředkových a předmětových. Málo shodných případů je ve významech způsobových v širším slova smyslu, tj. vlastního způsobu, průvodních okolností, zřetele, míry a účinku. V nepříliš hojném významu příčinném jsou zastoupeny jen české

¹ Pro češtinu je zde použito údajů z článku N. Bayerové *Jednotlivé významy předložek na a nad v soudobé umělecké próze a novinářském stylu* (Sborník prací PI v Ostravě, řada jazyk — literatura — umění, 1963, 3—15), pro ruštinu pak vlastní excerptce.

² Tento článek je závěrem větší strojopisné práce na obdobné téma. Z technických důvodů zde ke každému předložkovému pádu uvádíme jen jeden příklad. V původní práci jsou vedle dalších příkladů i ukázky z literárních děl obou jazyků.

předložkové pády. Značné rozdíly jsou též v užití obou předložek v ustálených spojeních a souslovích. Všimneme si nejdříve těch významů, v nichž se oba předložkové pády nejvíce shodují.

3. V určení místním je nejvíce shod v základním významu předložek *na* a *na*, tj. „nahoru, na povrch — nahoře, na povrchu“, jež se realizuje ve spojení těchto předložek s akusativem a lokálem jmen obecných i místních označujících vyvýšená terénní místa (vystoupit na Kavkaz — подняться на Кавказ, stát na vrcholu — стоять на вершине), vysoké předměty a stavby (ležet na strom — лежать на дереве, být na věži — находиться на башне), terénní plochy (jít na louku — пойти на луг, jet na Kubu — ехать на Кубу, ležet na zemi, na ulici — лежать на земле, на улице), dále předměty s povrchem (dát něco na stůl — положить что на стол, ležet na posteli — лежать на кровати), části těla (spadnout na záda — упасть на спину, vrásky na čele — морщины на лбу) apod. Předložky *na* a *na* jsou v tomto významu zcela funkčním výrazovým prostředkem.

Je-li však v některých spojeních vedle tohoto základního významu možný i význam „dovnitř, uvnitř“, dochází v obou jazycích ke kolizi s předložkami *v* (*do*) — *в*, jež se v nich realizuje zpravidla různým způsobem. Synonymické spojení obou předložek je zde celkem řídké. Ve většině případů se ustálila buď jedna, nebo druhá předložka, podle toho, který význam byl více zdůrazněn. Tak česká předložka *na* se spojuje i s názvy hradů, ojedinele i zámků, některých osad a velkoměstských, zejména pražských čtvrtí (být na hradě, na Karlštejně, na Hluboké, na Kladně, na Žižkově). Je též důsledněji zastoupena ve spojeních s názvy ostrovů (s výjimkou Grónska) a poloostrovů, kde má ruština často předložku *в* (na Sicílii — в Сицилию, na Krymu — в Крыму). Je produktivním výrazovým prostředkem i ve spojeních s názvy krajů či oblastí zakončených na *-sko* nebo *-cko* (na Ostravsko, na Písecku). Ruská předložka *na* bývá na rozdíl od češtiny i u jmen řek, jež jsou součástí názvu osady (Ростов-на-Дону, avšak Устьí nad Labem). Jiné rozdílné případy užití předložek *na* a *na* nejsou příliš frekventované.

V dalším místním významu „směrem k čemu“ jsou zastoupeny shodně obě předložky (vlak na Prahu — поезд на Пpary). Ruská předložka *na* se zde navíc spojuje i se jmény označujícími různé předměty a jevy, zejména zvukové (идти на костёр, на выстрел). V nepříliš frekventovaném významu místní meze (limitativním) jsou zastoupeny jen české předložkové pády (až na Ural — до Урала).

V modifikovaném místním významu s odstínem účelovým (tj. ve spojení s názvy různých institucí a prostředí) převládá v češtině předložka *na*, kdežto v ruštině předložka *в* (jít na poštu, na ředitelství, na venkov — идти на почту, в дирекцию, в провинцию; být na policii, na universitě, v továrně — находиться в полиции, в университете, на фабрике). Čeština zde tedy více zdůrazňuje účelovost, zatímco ruština tu preferuje spíše pojetí místní. Obě předložky zde nejvíce zasahují do místní významové sféry předložek *v* (*do*) — *в*. Celkem shodně jsou obě předložky zastoupeny v modifikovaném místním významu s odstínem měrovým (hlava na hlavě — голова на голове).

4. V určení časovém se předložkové pády *s na* a *na* shodují jednak při označení doby trvání děje zcela jím zaplněné na otázku „na jak dlouho?“ (práce na týden — работа на неделю), jednak při vyjádření časového termínu, na který se něco stanoví apod. na otázku „na kdy?“ (svolat na úterý — созвать

на вторник). Jen částečně shodné jsou tyto předložkové pády při označení časového úseku ne plně dějem zaujatého na otázku „kdy?“ (na úsvitě — на заре). Většinou tu předložkovým pádům *na* a *на* odpovídají v druhém jazyce buď jiné předložkové nebo prosté pády (на яфе — весной, на днях — в těchto днях).

5. V určení účelovém je nejvíce shod ve spojeních obou předložek s akusativem a lokálem jmen označujících různé akce (jít na výlet — идти на экскурсию, být na schůzi — быть на собрании). V neshodných případech tu opět kolidují předložky *na* a *на* s předložkami *v* (*do*) — *в* (jet na dovolenou — ехать в отпуск, идти на работу — идти до práce apod.). V druhém typu tohoto určení, tj. ve spojeních s akusativem jmen dějových i nedějových, se vyskytují jak shodné případy (dostat na památku — получить на память, látka на šaty — материал на костюм), tak i neshodné (uvést на důkaz — привести в доказательство, krém на boty — крем для обуви, отдать на хранение — дать до úschovy, война на уничтожение — выхлзovací война apod.). Repertoár kolidujících předložek i jiných výrazů je zde mnohem bohatší než u prvního typu účelových určení.

6. V určení prostředku a nástroje se obě předložky užívají celkem shodně ve spojeních s názvy nekrytých mechanizovaných a nemechanizovaných dopravních prostředků (jet на motocyklu, на kole — ехать на мотоцикле, на велосипеде), pracovních nástrojů (obrábět на soustruhu — обрабатывать на станке), tělocvičného náradí (cvičit на hrazdě — упражняться на турнике), některých kuchyňských a jiných pomůcek (vařit на vařiči — готовить на плитке, zamknout на klíč — запереть на ключ). Ve spojení s názvy hudebních nástrojů a pohonů strojů se liší oba jazyky řízeným pádem (hrát на housle — играть на скрипке, мотор на naftu — мотор на нефти). Neshodných případů je méně než shodných. Je tomu tak především ve spojeních s názvy uzavřených mechanizovaných dopravních prostředků, kde ruskému předložkovému pádu *s na* odpovídá v češtině prostý instrumentál (ехать на машине — jet autem).

7. V určeních předmětových se oba předložkové pády vyskytují shodně především v předmětu cílovém, dále dotykovém a zájmovém, částečně i vztahovém. V předmětu cílovém mají rekcí s předložkami *na* a *на* slovesa vyjadřující různé smyslové činnosti a projevy, např. zrakové vnímání (dívat se на кого — смотреть на кого), řečové či jiné sdělení (pokřikovat, ukázat на кого — покрикивать, показать на кого), nelibost nebo nepřátelství (zlobit se, útočit на кого — сердиться, нападать на кого), vůli a působení (trvat на čem — настоять на чем, působit на кого — действовать на кого). Obě předložky jsou dále druhým předmětem u sloves s předponami *na-* a *на-* znamenajících umístování nebo upevňování (naložit, nalepit со наč — нагррузить, наклеить что на что) a sloves s předponami *pře-* a *пере-* vyjadřujících přeměnu nebo přestavbu (přešit, přestavět со нач — перешить, перестроить что на что).

Neshodných případů je více, v plánu česko-ruském než rusko-českém. Tak slovesa s významem myšlení a dotazování mají v češtině za rekcí předložku *na*, v ruštině *о* (myslet, ptát se нач — думать, спрашивать о чем). V ostatních případech odpovídá české předložkové rekcí *s na* v ruštině buď rekcí s jinou předložkou (chystat se нач — готовиться к чему, střílet на кого — стрелять в кого, dohlížet нач — наблюдать за чем apod.) nebo rekcí s prostým pádem (usmát se на кого — улыбнуться кому, být hrdý нач — гордиться чем,

čekat na koho — ждать кого). Podobně i v plánu rusko-českém (жениться на ком — оženit se s kým, обменять что на что — vyměnit co zač).

V předmětu dotykovém jsou předložky *na* a *na* rekcí sloves, zpravidla stejně prefigovaných, znamenajících pohyb s dotykem (najat, naletět na koho — наехать, налететь на кого, vrhnout se na koho — напасть на кого). Shodnou rekcí s předložkami *na* a *na* mají i slovesa, jež řadíme k předmětu zájmovému (pracovat, platit na koho — работать, платить на кого). V předmětu vztahovém jsou početnější slovesa a adjektiva s rekcí neshodnou než shodnou (zakládat se na čem — основываться на чем; záviset na čem — зависеть от чего, похож на koho — подобный кому, способен на что — schopný čeho).

8. Nyní přejdeme k významům, v nichž se oba předložkové pády shodují mnohem méně. Poměrně dosti shod je ve významu žetelovém, kde se předložky *na* a *na* shodně spojují s akusativem názvů tělesných orgánů a činností jimi produkovaných (slepy na jedno oko — слепой на один глаз, mladý na pohled — молодой на вид), technických procesů (zkouška na ohyb — испытание на изгиб), zřídka jiných (100 lidí na 1 km² — 100 человек на 1 кв. км). Více však je případů neshodných, zejména v plánu česko-ruském (5 m na délku — 5 м в длину, bohatý na vodu — богат водой, čilý na svá léta — бойкий для своих лет). Též v plánu rusko-českém (испытание на детонацию — детонаční zkouška, cena na товар — цена zboží).

9. Ve významu způsobovém jsou sice oba předložkové pády dost frekvencované a významově diferencované, ale shodují se jen ve spojeních při určení kvality děje (učit se na jedničku — учиться на единицу) a některých průvodních okolností (žít na cizí účet — жить на чужой счет). V ostatních modálních odstínech si navzájem neodpovídají. Česká předložka *na* se v tomto určení spojuje ještě s akusativem jmen označujících způsob placení (kupovat na dluh — покупать в долг), různé měrné jednotky (vážit na gramy — весить в граммах), hry (hrát si na honěnou — играть в гонки), úpravu něčeho (vlasy na ježka — волосы ежиком) aj. Ekvivalenty těchto předložkových pádů jsou v ruštině nejčastěji předložkové pády s *с*, nebo prostý instrumentál. Ruské předložkové pády s *на* vyjadřují zase na rozdíl od češtiny způsob jazykové komunikace (говорить на русском языке — мluvit rusky), způsob pohybu, zejména rychlého (проходить на рысках — jet klusem) nebo jinou charakteristiku děje (работать на совесть — pracovat svědomitě). V češtině jim odpovídají zpravidla příslovce.

10. V určení měrovém se shodují pouze předložkové pády, zpravidla s číselným přívlaskem, označující kvantitativní rozsah děje (běh na 200 m — бег на 200 метров). Česká předložka *na* vyjadřuje dále neurčitý nebo přibližný číselný údaj (bylo jich na padesát — их было около пятидесяти), vysoký stupeň kvality (na chlup stejný — точно такой же), matematický úkon umocňování (a na druhou — а в квадрате) aj. V ruštině jsou tu buď spojení s předložkami (např. около, с s lokálem) nebo příslovce apod. Ruské předložkové pády s *на* jsou nejpočetněji zastoupeny při vyjádření kvantitativního rozdílu (моложе на 5 лет — mladší o 5 лет) a v matematických úkonech násobení a dělení (два умножить на три — двакратъ тѣи, а деленное на b — а ломено b). V prvním případě je zde v češtině předložka *о* s akusativem (snad vlivem německého *um*), ve druhém prostý instrumentál.

11. V určení účinku se oba předložkové pády užívají shodně především po slovesech a deverbativních znamenajících dělení celku na části (rozbít na

kusy — разбить на куски). V češtině jsou poněkud rozšířenější než v ruštině.

12. V určení příčinném se vyskytují jen české předložkové pády s *na*, jimž v ruštině odpovídají buď spojení s jinými příčinnými předložkami nebo prostý instrumentál. Srov. *na rozkaz* — по приказу, *zemřít na tyfus* — умереть от тифа, *onemocnět na chřipku* — заболеть гриппом, *pít na zlost* — пить с досады apod.

13. Z uvedeného přehledu plyne, že česká předložka *na* má vcelku větší funkční rozšíření než její ruský protějšek. Je tomu tak ve většině významů adverbiálních i předmětových. Nejčastějšími ekvivalenty obou předložkových pádů v druhém jazyce jsou spojení s předložkami *v (do)* a *s* nebo prostý instrumentál.

K SEMANTICKÉMU СОПОСТАВЛЕНИЮ ПРЕДЛОГОВ *na* И *на*

Предлоги *na* и *на*, сочетающиеся с винительным и предложным падежами, принадлежат к наиболее употребляемым и богатым по смыслу предлогам обоих языков. Слово-сочетания с этими предлогами чаще всего выражают отношения пространственные (50,5 %—46,7 %) и объектные (25,3 %—22,2 %), менее часто другие. В употреблении их наблюдаются как сходства, так и различия. Наибольшее количество сходств имеется, в частности, в значении пространственном, далее временном, целевом, инструментальном и объектном. В значении образа действия в широком смысле слова, т. е. собственно образа действия, сопроводительных отношений, ограничения, меры и следствия процент сходств меньше. В значении причинном встречаются только чешские предложные слово-сочетания.

В общем можно сказать, что функциональная область употребления чешского предлога *na* несколько шире, чем русского *на*. Наиболее частыми эквивалентами обоих предлогов являются или предлоги *v (do)* и *s*, или беспредложный творительный.

—